

Autoreferat

1. Dane osobowe:

dr Urszula Gajewska
Zakład Języka Polskiego
Instytut Polonistyki i Dziennikarstwa
Wydział Filologiczny, Uniwersytet Rzeszowski

2. Dyplomy i stopnie naukowe:

20 września 2001 r. – tytuł doktora nauk humanistycznych w zakresie językoznawstwa uzyskany w Uniwersytecie Rzeszowskim (Wydział Filologiczny); temat rozprawy doktorskiej *Konstrukcje syntaktyczne o funkcji metatekstowej w tekstach nauk ścisłych* (promotor: prof. dr hab. Teresa Ampel, recenzenci: prof. dr hab. Barbara Boniecka, prof. dr hab. Kazimierz Ożóg);

19 czerwca 1991 r. – tytuł magistra filologii polskiej o specjalności nauczycielskiej uzyskany w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Rzeszowie (Wydział Filologiczny); temat pracy magisterskiej *Szyk zdań podrzędnych w tekstach nauk chemicznych*, (promotor: prof. dr hab. Teresa Ampel).

Ponadto w latach 1991-1992 pracowałam jako nauczycielka języka polskiego w Szkole Podstawowej w Woli Zgłobieńskiej.

3. Informacje o dotychczasowym zatrudnieniu w jednostkach naukowych:

Od 1 października 2018 r. – adiunkt w Zakładzie Języka Polskiego, w Instytucie Polonistyki i Dziennikarstwa;

2015 - 2018: starszy wykładowca w Zakładzie Języka Polskiego, w Instytucie Filologii Polskiej (przemianowanym na Instytut Polonistyki i Dziennikarstwa) Uniwersytetu Rzeszowskiego;

2001 - 2015: adiunkt w Zakładzie Języka Polskiego, w Instytucie Filologii Polskiej Uniwersytetu Rzeszowskiego;

1991-2001: asystent w Zakładzie Języka Polskiego, w Instytucie Filologii Polskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie.

4. Osiągnięcia naukowe – badawcze i zainteresowania naukowe:

Moje zainteresowania naukowo–badawcze, których efektem są monografie autorskie (jedna wydana – *Metatekstemy w języku nauk ścisłych* (poz. II.1.1), druga w trakcie opracowywania) oraz artykuły opublikowane w tomach pokonferencyjnych, naukowych czasopismach oraz monografiach zbiorowych, koncentrują się wokół współczesnej polszczyzny naukowej (teksty nauk ścisłych) oraz współczesnej polszczyzny religijnej (teksty Jana Pawła II - ze szczególnym uwzględnieniem encyklik). Dotyczą także współczesnej publicystyki katolickiej, w szczególności tekstów publikowanych na łamach „Naszego Dziennika”.

Analizując wypowiedzi należące do wymienionych odmian funkcjonalnych współczesnego języka polskiego, odwołuję się do różnych, wypracowanych na gruncie najnowszego językoznawstwa synchronicznego, koncepcji badawczych. Korzystam głównie z teoretyczno-metodologicznego zaplecza pragmalinguistyki, tekstologii, genologii lingwistycznej oraz kognitywizmu (teoria językowego obrazu świata, językowo-stylistyczne środki i sposoby kreowania świata w tekstach). Złożoność intelektualna, stylistyczna i kompozycyjna analizowanych tekstów (zwłaszcza encyklik Jana Pawła II) niejednokrotnie wymusza sięganie do „obcych”, niejęzykoznawczych metodologii oraz prowadzenie badań interdyscyplinarnych. Takie działania badawcze wymagają bezwzględnie znajomości nie tylko opracowań filologicznych, ale także socjologicznych, medioznawczych, a przede wszystkim filozoficznych i teologicznych.

Problematyka moich poszukiwań i badań naukowych obejmuje następujące zagadnienia szczegółowe:

- Metatekst w różnych odmianach funkcjonalnych polszczyzny (naukowej, publicystycznej i religijnej);
- Mechanizmy perswazji i manipulacji w prasie;
- Encyklika jako gatunek języka religijnego.

4.1. Obszar badawczy podlegający ocenie

Wskazanie osiągnięcia wynikającego z art. 16 ust.2 ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. nr 65, poz. 595 ze zm.)

a) Tytuł osiągnięcia naukowego:

Encykliki Jana Pawła II – wprowadzenie do charakterystyki gatunku

Wskazane osiągnięcie naukowe składa się z 10 artykułów, (poz.I.1 – I.10 w wykazie publikacji). Część omawianych w nim zagadnień była prezentowana na trzech międzynarodowych i trzech ogólnopolskich konferencjach.

Głównym tematem przedstawianego cyklu jest genologiczne ukształtowanie encyklik Jana Pawła II. Obiektem lingwistycznych obserwacji stały się teksty wszystkich tych czternastu oficjalnych dokumentów kościelnych, liczące w sumie około 1000 stron. Przeprowadzone

przeze mnie badania swym zasięgiem obejmują najbardziej reprezentatywne zagadnienia związane z funkcjonowaniem podstawowych komponentów wzorca gatunkowego: komponentu strukturalnego, pragmatycznego oraz poznawczego. W ten sposób wpisuję swoje analizy i interpretacje w dominujący obecnie nurt genologii lingwistycznej. Genologiczna analiza encyklik stwarza mi możliwość nie tylko kontynuacji badań sytuowanych we wspomnianym nurcie, ale w istotny sposób może uzupełnić zarówno dociekania materiałowe, jak i zaplecze metodologiczne genologii. Opis gatunkowego ukształtowania badanych dokumentów Jana Pawła II nie może się ograniczać do próby odtworzenia wzorca gatunkowego tej formy uroczystej i oficjalnej wypowiedzi papieża. Już skupienie uwagi na wymienionych wyżej komponentach wzorca pozwala jedno z kluczowych zagadnień genologii uzupełnić o treści, które się nie pojawiają w analizach komunikatów z oficjalnych przestrzeni komunikacji o charakterze świeckim. Osobliwie kształtuje się (na tle oficjalnych listów i pokrewnych dokumentów opracowywanych dla przykładu przez przedstawicieli władz) zarówno struktura wypowiedzi, jak ich pragmatyka oraz stylistyka. Największe różnice, co zrozumiałe, dotyczą sposobu ujmowania tematyki oraz jej dobór. Bogaty materiał badawczy może się też w przyszłości stać podstawą studiów nad idiolektalnymi aspektami wypowiedzi papieża Polaka i w znaczącym stopniu uzupełnić dotychczas opublikowane opracowania z tego zakresu. Przeprowadzone przeze mnie dotychczas analizy oraz rozważania o charakterze teoretycznym traktuję ponadto jako wzbogacenie wiedzy o współczesnym stylu (języku) religijnym.

Wyodrębnione w trakcie analiz wyznaczniki i wyróżniki gatunkowe encyklik stanowią zbiór prawie zamknięty i kompletny (niewielkiego uzupełnienia wymagają jedynie cechy gatunkowe związane z komponentem poznawczym gatunku), a dokonany naukowy ogląd bardzo skomplikowanego i niejednorodnego zjawiska komunikacyjnego (dyskursywnego), tworzonego przez encykliki Jana Pawła II jest oglądem spójnym i wieloaspektowym. Uzyskane efekty badań, sformułowane przeze mnie tezy i wyciągnięte wnioski stanowią solidny fundament planowanego, całościowego i kompleksowego studium genologicznego, którego przedmiotem jest ten uroczysty list papieski.

b) Struktura wskazanego osiągnięcia naukowego

Uwagi wstępne oraz tło analiz:

1. *Język religijny w badaniach filozoficznych, teologicznych i religioznawczych*, „Słowo. Studia językoznawcze”, nr 3, red. K. Ożóg, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2012, s.71-83, recenzowała prof. dr hab. Małgorzata Karwatowska, (poz.. I.1).

I. Komponent strukturalny encyklik Jana Pawła II

2. *Otwieranie i zamykanie tekstu w encyklikach Jana Pawła II*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś*, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2007, s.34-43, recenzowali: prof. dr hab. Władysława Książek–Bryłowa, ks. prof. dr hab. Adam Przybecki, (poz. I.2).

3. *Formuły metatekstowe otwierające i zamykające tekst w encyklikach Jana Pawła II*, [w:] *Język pisarzy: problemy metajęzyka i metatekstu*, red. T. Korpysz, A. Kozłowska,

Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa 2015, s. 107-124, recenzowała prof. UW dr. hab. Jolanta Chojak, (poz. I.3).

4. *Metatekstowe sygnalizatory tematu rozważań w encyklikach Jana Pawła II*, „Słowo. Studia językoznawcze”, nr 8, red. K. Ożóg, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2017, s. 58-72, recenzowali: prof. dr hab. Halina Pelc, prof. dr hab. Andrzej Charciarek, (poz. I.4).

II. Komponent pragmatyczny encyklik Jana Pawła II

5. *Czas w encyklikach Jana Pawła II*, [w:] „Stylistyka” XVI, *Styl i czas*, Opole 2007, s.405-414, (poz. I.5).

6. *Budowanie więzi komunikacyjnej z odbiorcą (na przykładzie encyklik Jana Pawła II)*, [w:] *Sytuacja komunikacyjna i jej parametry. Być nadawcą – być odbiorcą*, red. G. Sawicka, W. Czechowski, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014, s. 112-131, recenzowali: prof. dr hab. Grażyna Habrajska, prof. dr hab. Jolanta Maćkiewicz, prof. dr hab. Michael Fleischer, (poz.I.6).

III. Komponent poznawczy encyklik Jana Pawła II

7. *Obraz współczesnego świata w encyklikach Jana Pawła II*, [w:] *Język. Społeczeństwo. Wartości*. Prace Komisji Językoznawczej Bydgoskiego Towarzystwa Naukowego, red. E. Laskowska, I. Benenowska, M. Jaracz, Bydgoszcz 2008, s. 127-136, recenzowali: prof. dr hab. Henryka Sędziak, prof. dr hab. Kazimierz Ożóg, (poz. I.7).

8. *Wizja cywilizacji śmierci w encyklice Jana Pawła II Evangelium vitae*, [w:] *Język religijny dawniej i dziś (w kontekście teologicznym i kulturowym)*, red. ks. P. Bortkiewicz, S. Mikołajczak, M. Rybka, Wydawnictwo „Poznańskie Studia Polonistyczne”, Poznań 2009, s.87-94, recenzowali: prof. dr hab. Bożena Matuszczyk, ks. prof. dr hab. Adam Przybecki, prof. dr hab. Małgorzata Świąćicka, (poz.I.8).

9. *Godność człowieka w świetle wybranych encyklik Jana Pawła II*, [w:] *Człowiek w refleksji Karola Wojtyły – Jana Pawła II. Wybrane aspekty adekwatnej antropologii*, red. A. Różyło, ks. M. Sztaba, Wydawnictwo KUL, Lublin 2014, s.163–186, recenzowała prof. dr hab. Barbara Greszczuk, (poz. I.9).

10. *Jana Pawła II rozważania o filozofii (na przykładzie encykliki „Fides et ratio”)*, „Słowo. Studia językoznawcze”, red. K. Ożóg, nr 5, Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów 2014, s. 35-56, recenzowali: prof. dr hab. Ewa Kołodziejek, prof. dr hab. Stanisław Koziara, (poz. I.10).

c) omówienie cyklu naukowego ww. prac i osiągniętych wyników wraz z omówieniem ich ewentualnego wykorzystania:

Głównym celem prezentowanego cyklu artykułów jest lingwistyczny opis specyfiki gatunkowego ukształtowania encyklik Jana Pawła II, dokonany przez wyodrębnienie ich

dyferencjalnych i najbardziej reprezentatywnych wyznaczników gatunkowych oraz analizę funkcjonowania najważniejszych poziomów organizacji ich schematu gatunkowego, zamkniętego w czterech aspektach: strukturalnym, pragmatycznym, poznawczym i stylistycznym. Podłoże teoretyczno-metodologiczne badań stanowi teoria gatunku wypracowana na gruncie współczesnej genologii lingwistycznej (chodzi głównie o prace Marii Wojtak, Bożeny Witosz i Stanisława Gajdy). Przeprowadzona przeze mnie analiza jest deskryptywną analizą indywidualnych realizacji wzorca gatunkowego encykliki i zmierza do opracowania modelu gatunku. Omawiane w przedstawianym cyklu naukowym zagadnienie statusu genologicznego encyklik Jana Pawła II nie zostało jeszcze opracowane w polskim językoznawstwie. Encykliki polskiego papieża jako dokumenty urzędowe Kościoła doczekały się jedynie kilku lingwistycznych opracowań (jednej monografii Anetty Ceglińskiej dotyczącej stylu tych pism oraz kilku artykułów dotyczących kwestii semantycznych i nazewniczych).

Gatunkiem wypowiedzi (za Marią Wojtak) nazywam schemat konstrukcyjny i komunikacyjny tekstu, obejmujący jego cechy strukturalne, tematyczne i pragmatyczne. Gatunek jest zatem zbiorem wyznaczników z wymienionych kategorii, funkcjonuje jako zbiór konwencji dookreślających sposób zredagowania jakiegoś komunikatu. Komponentami wzorca gatunkowego są więc:

- wyznaczniki strukturalne: rama tekstu, podział na segmenty, relacje między segmentami - aspekt strukturalny;
- wyznaczniki komunikacyjne: obraz nadawcy i odbiorcy, relacje nadawczo-odbiorcze, potencjał illokucyjny, decydujący o celu komunikatu – aspekt pragmatyczny;
- wyznaczniki tematyczne: tematyka i sposób jej przedstawiania – aspekt poznawczy;
- wyznaczniki stylistyczne uwarunkowane strukturalnie, pragmatycznie i związane z genezą użytych środków – aspekt stylistyczny.

Encykliki stanowią jedną z form działalności doktrynalnej papieża (najbardziej uroczystą w nauczaniu zwyczajnym), są przejawem i efektem sprawowania najwyższej, bo przysługującej jedynie następcom Chrystusa, władzy nauczycielskiej nad Kościołem.

Zdefiniowanie encykliki następuje wielu trudności. Zarówno teologowie, jak i prawnicy zajmujący się tymi papieskimi pismami, pisze ks. L. Bartel, nie podają ich jasnej i wyczerpującej definicji, takiej, która by te oficjalne i uroczyste listy skutecznie i sprawnie wyróżniała spośród innych dokumentów Stolicy Apostolskiej. Dla jednych podstawą wyróżnienia encyklik jest ich skierowanie do wielu kościołów, a nawet do całego świata. Dla innych wyróżnikiem jest forma zewnętrzna. Jeszcze inni uważają, że encykliki wyróżniają się spośród pozostałych dokumentów kościelnych samą treścią wewnętrzną.

Encyklika, obok adhortacji, konstytucji apostolskiej, bulli i listu *motu proprio*, należy do grupy uroczystych aktów Stolicy Apostolskiej, a więc dokumentów zawierających autorytatywne, co nie znaczy „definitywne”, czyli dogmatyczne decyzje, podjęte w sprawach dużej wagi, dotyczące moralności oraz dyscypliny kościelnej. Jako narzędzie przepowiadania i zwyczajnego nauczania papieża służy utrzymaniu w Kościele jedności wiary i przekonań, wyjaśnianiu kwestii spornych i wskazywaniu właściwego kierunku rozwoju doktryny chrześcijańskiej. Encykliki zawsze zaliczane są do osobistych pism Następców Świętego Piotra, pomimo że najczęściej wstępne redakcje tych oficjalnych dokumentów kościelnych na polecenie papieża przygotowywane są przez zespoły ekspertów. W tej kwestii Jan Paweł II jest wyjątkiem. Jego encykliki mają status wypowiedzi autorskich.

Przedstawiany do oceny cykl naukowy poświęcony tym pismom papieskim otwiera artykuł teoretyczny *Język religijny w badaniach filozoficznych, teologicznych i religioznawczych* (poz. I.1). Wpisuje się on w lingwistyczną dyskusję dotyczącą statusu języka religijnego. Zaprezentowałam w nim szczególnie ważne i cenne dla badań językoznawczych refleksje teologiczne i filozoficzne dotyczące aspektu poznawczego, sensowności, semantyki, cech charakterystycznych i głównych funkcji dyskursu religijnego. Omawiane opracowanie zawiera więc zestawienie szczególnie istotnych właściwości mowy religijnej. Stanowią one niezbędny kontekst oraz tło do poszukiwań genologicznych i wyodrębniania wyznaczników gatunkowych badanych tekstów.

Charakteryzując filozoficzno-teologiczne koncepcje odnoszące się do statusu poznawczego mowy religijnej, wyróżniłam trzy główne nurty naukowych poszukiwań: neopozytywistyczny, odmawiający mowie o Bogu statusu poznawczego, funkcjonalny, koncentrujący się na funkcjonalnej sensowności wypowiedzi religijnych, oraz nurt symboliczny, którego przedstawiciele świadomi niewspółmierności środków językowych w stosunku do przekazywanych treści sakralnych wyjaśniali i opisywali możliwości mowy nie wprost, a więc sposoby wyrażenia słowami tego, co niewyraźne i niewypowiadalne.

Aby ukazać istotę i cechy charakterystyczne języka religijnego, omówiłam poglądy J. Wierusza-Kowalskiego, J. A. Kłoczowskiego, L. Dupre, O. Wolickiej, ks. J. Sochonia, a także samego Jana Pawła II. W analizowanym artykule syntetycznie przedstawiłam ponadto wyróżnione w pracach filozoficznych, teologicznych i religioznawczych funkcje pełnione przez język religijny. Zaliczyć do nich należy: funkcję poznawczą, instrumentalną, socjalizującą, apelatywną, ewokatywną, performatywną, ekspresywną i anamnezyjną.

Scharakteryzowany pokrótce artykuł zakresła szeroką perspektywę badawczą dla analiz genologicznych. Sposób ujmowania pojęcia *język religijny* jest ważny dla interpretacji trzech aspektów wzorca gatunkowego encyklik: aspektu poznawczego, pragmatycznego i stylistycznego. Na tym jednak nie koniec, ponieważ zwieńczeniem analiz genologicznych staną się istotne uzupełnienia do charakterystyki wspomnianego pojęcia, ujmowanego w perspektywie lingwistycznej. Analizy stylistyczne, których istotą jest wskazanie cech stylu gatunku, uzupełniają w znaczącym stopniu prezentację stylu typowego (odmiany języka).

Pierwszą zasadniczą część prezentowanego cyklu naukowego tworzą artykuły poświęcone dwóm dyferencjalnym, szczególnie istotnym i nierozzerwalnie ze sobą związanym kompozycyjnym wyznacznikom gatunkowym encyklik Jana Pawła II. Są nimi wyraziście zarysowana rama tekstowa oraz liczne, zróżnicowane formalnie i funkcjonalnie wykładniki metatekstowe. Jak zgodnie podkreślają językoznawcy (np. T. Dobrzyńska, M. Wojtak, A. Wilkoń), obie wskazane kategorie: kategoria delimitacji i kategoria metatekstu (obligatoryjnie związane z kategorią spójności) stanowią kanoniczne właściwości formalnego aspektu wzorców gatunkowych.

Głównym celem artykułu *Otwieranie i zamykanie tekstu w encyklikach Jana Pawła II* (poz.I.2) jest wyodrębnienie i funkcjonalny opis integralnych elementów inicjalnej i finalnej ramy badanych tekstów papieskich. Analiza materiału egzemplifikacyjnego wykazała, że do obligatoryjnych komponentów inicjalnych encyklik polskiego papieża należą: (1) arenga, czyli uroczysta formuła umieszczana na początku ważnych dokumentów, (2) skostniałe formuły

adresatywne o biblijnym rodowodzie, typowe dla listów pasterskich, (3) zdania inicjalne zawierające w swej strukturze (na pierwszym lub dalszym miejscu) tytuł encykliki, (4) obszerne, wywodzące się z tradycji retorycznej, wprowadzenie, noszące jednocześnie cechy wprowadzenia do tekstów naukowych.

W tej części tekstu inicjalnego Jan Paweł II sytuuje swoje rozważania w kontekście komunikacyjnym, w kontekście nauczycielskiej działalności Kościoła, formułuje stwierdzenia dotyczące zadań stojących przed nim jako Następcą Świętego Piotra, akcentuje wielką wagę i doniosłość poruszanych problemów zwłaszcza w obliczu zagrożeń istniejących we współczesnym świecie, informuje o okolicznościach powstania encyklik oraz o głównych celach mających nastąpić rozważań, dzięki różnorodnym działaniom perswazyjnym (prośby, zaproszenia, przeprosiny, wezwania i gorące apele) nawiązuje i skutecznie podtrzymuje bliski kontakt z odbiorcą.

Jak widać, analiza strukturalna pozwala uporządkować wybrane aspekty analizy pragmatycznej. Potwierdza się formułowana na gruncie genologii lingwistycznej teza o powiązaniu intencji ze strukturą i linearnym porządkowaniu illokucji (oczywiście, nie mniej ważne są relacje paradygmatyczne między intencjami).

Ramę finalną analizowanych tekstów tworzą: informacje o celach przeprowadzonych rozważań i ich najważniejszych treściach, liczne i różnorodne apele skierowane do odbiorców, rozważania maryjne, dziękczynne i błagalne modlitwy, błogosławieństwo, formuła lokalizująca, identyfikująca czas i miejsce ogłoszenia papieskiego pisma oraz podpis Ojca Świętego.

Zaprezentowany wyżej artykuł pokazuje rozmiary przestrzeni inicjalnych i finalnych encyklik, ich trwałość oraz częściową szablonowość jako cechy wzorca gatunkowego.

Przedmiotem zainteresowań badawczych w pozostałych dwóch opracowaniach tworzących omawianą część cyklu uczyniłam wybrane, ale szczególnie liczne i istotne pod względem pełnionych funkcji, operatory metatekstowe występujące w eksplorowanych tekstach.

Metatekst definiuję jako kategorię tekstową, silnie nacechowaną pragmatycznie, jako element naddany tekstu, funkcjonujący z woli nadawcy w jego drugiej linii, równoległej do linii tekstu przedmiotowego, informujący o sposobie organizacji tekstu lub będący swoistym, szeroko pojętym komentarzem do zawartości głównej wypowiedzi. Komentarz ten może przyjąć formę szczegółowej informacji o strukturze problemowej wypowiedzi lub może być interpretacją (oceną, wartościowaniem, charakterystyką prawdziwościową) zawartości semantycznej tekstu głównego. Będąc składnikiem struktury, staje się istotnym wyznacznikiem aspektu poznawczego.

W pracy *Formuły metatekstowe otwierające i zamykające tekst w encyklikach Jana Pawła II* (poz. I.3) wyodrębniłam i zanalizowałam komponenty i konstrukcje metatekstowe obecne w ramie inicjalnej (uroczystą arenę, skonwencjonalizowane zwroty adresatywne o funkcji fatycznej, zdanie inicjalne zawierające tytuł encykliki, formuły odsyłające do dotychczasowego dorobku nauczycielskiej działalności Kościoła, pełniące funkcję wskaźnika relacji intertekstualnych, formuły sygnalizujące główny problem rozważań, formuły wprowadzające główny cel rozważań, formuły wprowadzające informacje na temat genezy encyklik) oraz funkcjonujące w ramie finalnej (formuły apelatywne, formuły sygnalizujące

koniec rozważań, wyodrębniające modlitwę, błogosławieństwo i refleksje maryjne oraz formułę lokalizującą).

W artykule kolejnym *Metatekstowe sygnalizatory tematu rozważań w encyklikach Jana Pawła II* (poz. I.4) funkcjonalnemu oglądowi poddałam formuły metatekstowe wprowadzające temat rozważań. Wśród wyekscerpowanych z encyklik operatorów wyróżniłam sygnalizatory problemu głównego, tkwiące w ramie inicjalnej, oraz sygnalizatory problemów cząstkowych, określanych także mianem lokalnych lub pobocznych, obecne w wewnętrznej przestrzeni tekstu. Wśród tych ostatnich ze względu na ich różnorodność formalną wyodrębniłam: konstrukcje zdaniowe pierwszoosobowe, konstrukcje modalne, konstrukcje wartościujące, konstrukcje imiesłowne oraz pytania bezpośrednie i zależne.

W zasadniczym komponentcie badanych encyklik, noszącym wyraźne znamiona gatunkowe traktatu teologiczno-filozoficznego, zdecydowanie przeważają struktury eksplikacyjno-argumentacyjne, typowe właśnie dla tekstów naukowych. Odnaleźć w nich można liczne metatekstowe oświetlające przebieg prowadzonej przez nadawcę argumentacji. Omówiłam je syntetycznie w artykule *Jana Pawła II rozważania o filozofii*, zaliczonym do części trzeciej prezentowanego cyklu. Kompleksową ich analizę zawarłam w oddanym do druku opracowaniu *Formuły metatekstowe podkreślające przebieg argumentacji w encyklikach Jana Pawła II*. Wśród metatekstowych wykładników argumentacji wyróżniłam: sygnalizatory tematu wypowiedzi argumentacyjnej, sygnalizatory przesłanek (wprowadzające argument z autorytetu, wprowadzające definicje, wprowadzające komentarz i wyjaśnienie, wprowadzające egzemplifikację) oraz sygnalizatory tez, twierdzeń, wniosków i konkluzji. Wymienione konstrukcje pełnią ważną rolę w procesie komunikacji, identyfikują bowiem i wyodrębniają momenty szczególnie ważne w skomplikowanym procesie uzasadniania. Podkreślając miejsca strategiczne dyskursu, służą uruchomieniu odpowiednich procesów percepcyjnych u odbiorcy, dzięki czemu tekst może być szybko integrowany i odpowiednio przez niego interpretowany.

Część drugą prezentowanego cyklu naukowego rozpoczyna artykuł *Czas w encyklikach Jana Pawła II* (poz. I.5), którego głównym celem stał się opis kategorii czasu obecnej w badanych tekstach papieskich. Specyficzne ukształtowanie temporalne (nastawienie na terażniejszość) uznaję za charakterystyczny wyznacznik gatunkowy encyklik, nierozzerwalnie związany z kontekstem komunikacyjnym, a przede wszystkim z funkcją pełnioną przez te szczególne dokumenty kościelne. Jak wspomniano bowiem już wcześniej, encykliki są przejawem i efektem sprawowania najwyższej władzy nauczycielskiej nad Kościołem. Ich główną funkcją jest formowanie postaw chrześcijańskich oraz szeroko pojęte nauczanie, a więc wyjaśnianie kwestii dogmatycznych, a także ukazywanie i interpretacja problemów współczesnego człowieka, świata i Kościoła w świetle doktryny, czyli Biblii, Tradycji i dotychczasowego dorobku nauczycielskiego Magisterium.

Do czynników mających niewątpliwą wpływ na strukturę temporalną badanych tekstów (na dobór wartości kategorii czasu) oprócz celów i intencji nadawcy zaliczam transcendentny charakter prawd religijnych (wiecznych, uniwersalnych, ponadczasowych, ciągle aktualnych) oraz filozoficzno-religijne koncepcje czasu. Specyfikę ujęcia czasu w chrześcijaństwie omawiam dość szczegółowo ze względu na jej istotne znaczenie dla rozwiązania podjętego problemu badawczego.

Badania wykazują, że dominantę fleksyjną wypowiedzi w encyklikach Jana Pawła II stanowi czas terażniejszy w znaczeniu nieaktualnym – omnitemporalnym. Czas przeszły i przyszły pełnią rolę drugorzędną, wspomagającą. W prezentowanym artykule przedstawiam najbardziej reprezentatywne sposoby wykorzystania omnitemporalnego znaczenia czasu terażniejszego.

Źródłem refleksji teologicznej w badanych tekstach często są biblijne przypowieści. Stają się one szczególnie *exemplum*, doskonałym sposobem wizualizacji i konkretyzacji religijnego stwierdzenia. Określone sytuacje zostają wydobyte z przeszłości, dzięki omnitemporalnemu użyciu czasu terażniejszego – zostają uobecnione, uaktualnione, zinterpretowane adekwatnie do nowych czasów i wyzwań. Otrzymują wymiar ponadczasowy.

W encyklice, będącej w zasadniczej części traktatem filozoficzno-teologicznym, uwidaczniają się, jak wspomniano wcześniej, cechy typowe dla języka naukowego: abstrakcyjność/transcendentność przekazywanych treści, silne ich zintelektualizowanie, logiczność wyводу, rozbudowana argumentacja. Swoją naturą wymuszają one użycie form terażniejszych, najbardziej w tej dziedzinie wyspecjalizowanych. Czas terażniejszy omnitemporalny używany jest więc do sformułowania: wyjaśnień i definicji, orzeczeń doktrynalnych oraz teologicznych, filozoficznych, społecznych i moralnych konstatacji, pouczeń, dyrektyw, a także zawsze obowiązujących nakazów i zakazów.

Zebrany i przedstawiony w artykule materiał egzemplifikacyjny dowodzi tezy o ponadczasowości, wszechczasowości czy może stałej terażniejszości wszechwładnie obecnej w języku encyklik. Dochodzi tu do specyficznego zawieszenia w czasie, do (posłużę się słowami M. Eliadego) paraliżu czasu. Jest to możliwe dzięki wykorzystaniu omnitemporalnego znaczenia czasu terażniejszego i środków leksykalnych (*nieustannie, nieprzerwanie, zawsze, stale, ustawicznie, każdego dnia, nadal, wciąż, wciąż na nowo, ciągle, przez wieki, przez stulecia*). Specyficzne „zawieszenie w czasie” potęgują licznie obecne w omawianych tekstach pytania retoryczne oraz wypowiedzenia imperatywne pozbawione informacji o charakterze temporalnym.

Z prezentacji artykułu dotyczącego czasu w encyklikach papieskich jasno wynika zasada przenikania się aspektów wzorca gatunkowego wypowiedzi. Zawarte w tym opracowaniu zagadnienia odnoszą się prymarnie do pragmatyki wypowiedzi, ale towarzyszą im dane (można je wywodzić) odnoszące się do doktryny, a więc aspektu poznawczego, oraz ustalenia dotyczące walorów (cech) stylistycznych wypowiedzi i ich językowych wykładników.

Artykuł drugi dotyczący aspektu pragmatycznego - *Budowanie więzi komunikacyjnej z odbiorcą (na przykładzie encyklik Jana Pawła II)*, (poz. I.6)- poświęcam omówieniu specyficznych dla encyklik relacji nadawczo-odbiorczych. Analizie poddam najbardziej reprezentatywne illokucje fatyczne i perswazyjne kształtujące osobliwą więź komunikacyjną, obserwowaną w badanych tekstach oraz służące szeroko pojętemu nauczaniu i formowaniu postaw chrześcijańskich.

Nie ulega wątpliwości, że w przypadku encyklik mamy do czynienia z komunikacyjnie nierównorzędnym statusem nadawcy i odbiorcy. Nadawca badanych tekstów to nadawca zinstytucjonalizowany, papież, spadkobierca misji św. Piotra w Kościele, najwyższy pasterz i najwyższy nauczyciel wszystkich wiernych, który na mocy swej władzy i autorytetu

definitywnym lub kategorycznym aktem ogłasza naukę dotyczącą wiary i moralności. Do ujawnienia się nadawcy dochodzi już na początku badanych dokumentów kościelnych w uroczystej formule inicjalnej w sformułowaniu *encyklika Ojca Świętego Jana Pawła II* oraz w występujących w tekście głównym autocharakteryzujących określeniach, np. *Biskup Rzymu, Sternik Łodzi Piotrowej, Słowiański Papież*.

Do identyfikacji odbiorców (wspólnoty zróżnicowanej pod względem statusu społecznego i kościelnego) dochodzi w obrębie wspomnianej uroczystej formuły inicjalnej, a także w zwrotach adresatywnych oraz licznych formułach apelatywnych. Zaobserwować w nich można profilowanie i różnicowanie odbiorców na wiernych świeckich i duchownych, a także wyodrębnianie określonych mikrowspólnot.

Jak wykazuje analiza eksplorowanych tekstów, z wyjątkiem tych partii wypowiedzi, w których tematem są bezdyskusyjne kwestie doktrynalne i moralne oraz partii parenetycznych, gdzie obecna jest perswazja dyrektywna, kategoryczna i gdzie papież powołuje się na swoją władzę i autorytet, dochodzi do neutralizacji komunikacyjnej nadrzędności nadawcy i do niwelowania komunikacyjnego dystansu. Dzięki utożsamianiu się z odbiorcą oraz umiejętnie użytym wyrażeniami językowym o dużej sile fatycznej i perswazyjnej Jan Paweł II buduje poczucie wspólnoty przekonań i pragnień, sprawia, że wzajemne relacje stają się bliskie i serdeczne, nawiązuje specyficzną komunikacyjną więź, którą nazywam więzią wiary, serc i umysłów. Twórca encyklik stosuje w tym celu perswazję łagodną, subtelną i ujmującą. Oddziałuje na umysł, odwołuje się do sumienia, dobrej woli i wrażliwości, działa na emocje. Nie narzuca kategorycznie, ale naucza, argumentuje, wyjaśnia, przekonuje i proponuje, apeluje, zaprasza, prosi, dziękuje i chwali.

Do językowych sposobów tworzenia specyficznego więzi komunikacyjnej w encyklikach zaliczam: zwroty wokatywne, akt błogosławieństwa, autoprezentację nadawcy, dokładne informowanie o okolicznościach towarzyszących powstawaniu encyklik, o motywacji wyboru określonego problemu rozważań, jego precyzyjne określenie, podkreślenie jego doniosłości, a także jasne sformułowanie intencji. Wykładnikami papieskiej perswazji są również: pierwszoosobowe formy singularne czasownika (szczególnie nacechowane w osobistych, bardzo emocjonalnych wypowiedziach), pierwszoosobowe formy pluralne czasownika (jednoczące odbiorców i osobę nadawcy), różnorodne formuły apelatywne, mocno obciążone illokucyjnie, silnie oddziałujące na odbiorcę, jego wolną wolę i emocje, nakłaniające go do podjęcia określonych działań.

Encykliki Jana Pawła II wyrastają z konkretnej sytuacji historycznej i konkretnych debat teologicznych. Wiele miejsca zajmują w nich refleksje dotyczące człowieka i jego godności oraz kondycji współczesnego świata i współczesnej kultury. W trzech artykułach tworzących ostatnią część prezentowanego cyklu lingwistycznemu oglądowi poddają papieską wizję tych konstytutywnych aspektów/składników nauczania polskiego papieża zawartą w analizowanych dokumentach kościelnych. Pierwsza część opracowań poświęcona jest zrekonstruowaniu/prezentacji papieskiego obrazu wskazanych problemów oraz wyodrębnieniu jego poznawczo-znaczeniowych elementów, celem drugiej zaś staje się analiza językowych wykładników papieskiej kreacji wymienionych elementów rzeczywistości ziemskiej.

Tworząc sugestywną i bardzo emocjonalnie nacechowaną panoramę współczesnej rzeczywistości, (artykuł *Obraz współczesnego świata w encyklikach Jana Pawła II*, poz. I.7),

Jan Paweł II koncentruje swoją uwagę na najbardziej niepokojących zjawiskach społeczno-ekonomicznych i kulturowo-moralnych. Są nimi: niedorozwój ekonomiczny, kulturowy i polityczny, istnienie dwóch przeciwstawnych bloków politycznych, szalony wyścig zbrojeń, handel bronią, szerzenie się terroryzmu, różnego rodzaju dyskryminacje, degradacja środowiska naturalnego i jego bezmyślne niszczenie, osłabienie wrażliwości na Boga i człowieka, skutkujące powstaniem i szerzeniem się kultury/cywilizacji śmierci.

Najpełniejsze ujęcie refleksji dotyczących kondycji współczesnej kultury zawarł Ojciec Święty w encyklice *Evangelium vitae*. Przedstawienie i omówienie papieskiego, silnie negatywnie zaksjologizowanego, obrazu cywilizacji śmierci uczyniłam głównym celem artykułu *Wizja „cywilizacji śmierci” w encyklice Jana Pawła II Evangelium vitae*, (poz. I.8).

U podstaw „kultury śmierci” – zdaniem polskiego papieża leżą: absolutyzacja i indywidualizacja pojęcia wolności, kult sukcesu i dobrobytu materialnego, hedonizm, konsumizm. Skutkują one narastaniem zła we współczesnym świecie, powstają *struktury grzechu*, dochodzi do upadku podstawowych wartości, do odwrócenia ich hierarchii, do głębokiego kryzysu moralnego.

Wnikliwej, wielostronnej i ostrej ocenie intelektualno-emocjonalnej poddane zostają najgroźniejsze symptomy „cywilizacji śmierci”. Najważniejszymi są: zanikanie umiejętności odróżniania dobra od zła, osłabienie wartości życia, „eliminacja” istot poczętych, ogrom zbrodni wymierzonych przeciw życiu oraz uwolnienie człowieka od odpowiedzialności za bliźnich. Mocą swej władzy i swego autorytetu, kategorycznie i bezwzględnie potępia papież aborcję, eutanazję, samobójstwo, techniki sztucznej reprodukcji oraz prenatalne badania diagnostyczne.

Odkrywanie prawdy o człowieku, odsłanianie tajemnicy jego istnienia, wielkości i nieskończonej wartości stało się jednym z motywów przewodnich pontyfikatu Jana Pawła II. Konstytutywnym elementem papieskiego nauczania o człowieku jest problem godności osoby ludzkiej. W artykule *Godność człowieka w świetle wybranych encyklik Jana Pawła II*, (poz. I.9) rekonstruuje (głównie w warstwie leksykalnej) i analizuje papieską wizję tego niezmiernie istotnego atrybutu człowieczego istnienia, przedstawiam w trosce o kompletność rozważań historię idei godności człowieka, uwagę poświęcam także semantyce, etymologii i frazeologii samego słowa *godność*.

Analiza badanych tekstów wykazała, że papieska wizja godności człowieka składa się z dwóch integralnych części: a) wizji godności nadprzyrodzonej, mającej swe podstawy w Objawieniu i b) wizji godności naturalnej, wynikającej z obserwacji ludzkiej natury.

Czynnikami nadprzyrodzonymi decydującymi o wyjątkowej godności człowieka są: stworzenie człowieka na obraz i podobieństwo Boga, tajemnica Wcielenia i Odkupienia, dzięki którym szczególna wartość człowieka zostaje potwierdzona, oraz powołanie człowieka do życia wiecznego.

Godność naturalną uzasadniają konstytutywne właściwości ludzkiej natury: wyposażenie człowieka w rozum, sumienie i wolną wolę. Dzięki tym przymiotom jest on istotą samoświadomą (zdolną do poznania siebie, świata i Boga) i samostanowiącą, czyli obdarzoną wolnością i dokonującą wolnych wyborów moralnych.

Głównym celem artykułu ostatniego z prezentowanego cyklu naukowego (*Jana Pawła II rozważania o filozofii (na podstawie encykliki „Fides et ratio”)*), (poz. I.10) jest prezentacja, mało znanej szerszemu odbiorcy, papieskiej wizji filozofii jako nauki szczególnie ważnej i

uprzywilejowanej oraz funkcjonalno-semantyczny opis jej najbardziej charakterystycznych wykładników językowo-gatunkowych.

Jak zauważyłam, kreując swoje widzenie filozofii, papież podejmuje różnorodne działania argumentacyjne, np.: przedstawia poglądy na temat zdolności poznawczych człowieka, podkreśla rolę rozumu w akcie wiary, główną tezę encykliki ilustruje przykładami biblijnymi, ubolewa nad kryzysem współczesnej filozofii i jej marginalizacją, analizuje skrupulatnie błędy filozofii, przekonuje o jej fundamentalnym znaczeniu dla wiedzy teologicznej.

Przeprowadzone w przedstawionych powyżej opracowaniach analizy pokazują, że papieska wizja filozofii, współczesnego świata, współczesnej kultury, człowieka i jego godności zawarta w encyklikach to wizja niezwykle sugestywna, o wielkiej mocy perswazyjnej, silnie pozytywnie (obraz człowieka i filozofii) lub negatywnie (obraz świata i cywilizacji śmierci) zaksjologizowana, cechująca się z jednej strony racjonalnością, z drugiej zaś ekspresyjnością, emocjonalnością oraz intensywnością formułowanych ocen i sądów wartościujących. Tworząc tak silnie oddziałujący na odbiorcę wizerunek filozofii i świata rzeczywistego, papież dokonuje ich intelektualno-emocjonalnej oceny w odniesieniu do doktryny i sfery sacrum, w której największą wartością jest prawda oraz miłość do Boga i człowieka. Z przeprowadzonych badań wynika, że w kreowaniu papieskiego obrazu filozofii, człowieka i współczesnego świata biorą udział zarówno środki językowe typowe dla wypowiedzi argumentacyjnej, naukowej, jak również wyrażenia językowe charakterystyczne dla katechezy i kaznodziejstwa, a więc środki służące przede wszystkim perswazyjności. Wśród środków typowych dla stylu naukowego wyróżnić należy specjalistyczne słownictwo naukowe, (teologiczne i filozoficzne skoncentrowane wokół zasadniczych pojęć *życia, cywilizacji, moralności, śmierci, prawdy, objawienia, poznania, wiary i rozumu*), naukowe definicje oraz porządkujące wypowiedź formuły metatekstowe sygnalizujące przebieg argumentacji (wprowadzające temat, przesłanki, definicje, wyjaśnienie, egzemplifikację czy wnioski, konkluzje i stwierdzenia).

Dominującą rolę w kreacji świata, człowieka i filozofii odgrywa w encyklikach emocjonalna aksjologizacja. Dokonuje się ona głównie leksykalnie, w sposób bezpośredni, oceny wyrażane są wprost dzięki użyciu wyrazów emocjonalnie nacechowanych, prymarnie wartościujących, opisowo-oceniających, nazw wartości i antywartości, przymiotników o zdecydowanie negatywnym lub pozytywnym nacechowaniu oraz wyrażen intensyfikujących.

Perswazyjności papieskiej wizji służą także środki językowe typowe dla kaznodziejstwa: wypowiedzenia modalne - deontyczne, wypowiedzi pierwszoosobowe singularne, formuły apelatywne, wartościujące peryfrazy, amplifikacje, perswazyjne definicje, liczne metafory (metaforyka wodna, roślinna, żywiołu, choroby i światła), liczne środki retoryki antycznej (wykrzyknienia, powtórzenia, paralelizmy, nagromadzenia, pytania retoryczne oraz antytezy).

Przeprowadzone badania i dokonane przeze mnie obserwacje, omówione w przedstawionym do oceny cyklu opracowań, pozwalają stwierdzić, że gatunkowymi dominantami encyklik Jana Pawła II są naukowość i perswazyjność. Z tych dwóch fundamentalnych kategorii, stanowiących pozorną sprzeczność i stylistyczny paradoks, wpływają wszystkie wyznaczniki gatunkowe analizowanych tekstów. Encyklikę jako gatunek

konstytuują bowiem na wszystkich poziomach gatunkowej organizacji środki językowe typowe zarówno dla wypowiedzi naukowych, jak i katechetycznych oraz kaznodziejskich.

Najbardziej reprezentatywnymi oraz dyferencjalnymi wyznacznikami gatunkowymi badanych tekstów są wyznaczniki kompozycyjne.

Wyrazista rama tekstowa, skutecznie wyodrębniająca encyklikę z innych dokumentów kościelnych nosi znamiona listu pasterskiego i zawiera elementy typowe dla kazania i/lub katechezy (zwroty wokatywne, tekst wprowadzający/zapowiadający, liczne apele, modlitwa i błogosławieństwo, formuła lokalizująca). Komponent inicjalny z kolei w postaci metatekstowo wydzielonego wprowadzenia nosi cechy typowe dla przedmowy naukowej.

Charakterystycznym strukturalnym wyznacznikiem gatunkowym encyklik Jana Pawła II jest różnorodna i mocno rozwinięta metatekstowość, obejmująca swym zasięgiem zarówno miejsca graniczne tekstu, jak i jego wewnętrzną przestrzeń. Badane teksty papieskie to teksty silnie zintelektualizowane, cechujące się wysokim stopniem spójności formalnej i logiczno-treściowej. Zrozumiałość, przejrzystość, dialogowość i komunikatywność tych oficjalnych dokumentów kościelnych jest efektem obecności w tkance tekstu licznych, zróżnicowanych formalnie i funkcjonalnie formuł metatekstowych. Ułatwiają one gatunkową identyfikację encyklik, komentują i strukturyzują papieską wypowiedź, wydzielając i identyfikując jej znaczeniowo-kompozycyjne komponenty. Interesujący jest fakt, że wyrażenia metatekstowe mogą służyć także perswazyjności badanych tekstów. Do używanych przez Jana Pawła II formuł metatekstowych należą zarówno konstrukcje specyficzne dla tekstów naukowych, jak również takie, które są dla nich nietypowe i osobliwe. Chodzi tu przede wszystkim o nacechowane emocjonalnie konstrukcje apelatywne oraz konstrukcje zawierające wolitywny czasownik *pragnę*, a więc formy eksplicytnie ujawniające intencje, uczucia i myśli nadawcy.

Tekst zasadniczy encyklik w przeważającej części wykazuje cechy gatunkowe traktatu teologiczno-filozoficznego, dominują w nim partie argumentacyjno-eksplicycyjne, zawiera on także elementy kaznodziejskie i katechetyczne (np. liczne, retorycznie nacechowane środki stylistyczne oraz segmenty parenetyczno-dyrektywne).

Obszerna, wielostronicowa część główna encyklik rozpada się na trzy semantyczno-kompozycyjne komponenty: doktrynalno-fundamentalny (zawierający nauczanie Kościoła dotyczące podejmowanych kwestii moralnych, eklezjalnych i społecznych), doktrynalno-współczesny (interpretujący w jego świetle współczesną rzeczywistość) i formacyjno-duszpasterski (formułujący zadania dla Kościoła i człowieka). Wskazana segmentacja współgzystuje z wyrazistą, eksplicytnie wyrażoną delimitacją na rozdziały, podrozdziały i punkty (ustępy) i z hierarchiczną, kilkustopniową strukturą tytułów, bezpośrednio prognozujących temat rozważań.

Do pragmatycznych wyznaczników encyklik Jana Pawła II zaliczyć należy:

- specyficzne ukształtowanie temporalne – nastawienie na terażniejszość, przejawiające się w dominacji czasu terażniejszego w znaczeniu omnitemporalnym;
- komunikacyjnie nierównorzędny status nadawcy i odbiorcy;
- neutralizacja komunikacyjnego dystansu, budowanie specyficznej więzi komunikacyjnej;
- obecność formuł illokucyjnych fatycznych;
- obecność formuł illokucyjnych apelatywnych;
- obecność formuł illokucyjnych dyrektywnych;

- podejmowanie illokucyjnych działań strategicznych (np. autoprezentacja, precyzyjne określania intencji i celów);
- obecność licznych środków stylistycznych i figur retorycznych;
- operowanie kategorią osoby;
- obecność leksyki i metaforyki wartościującej;
- intertekstualność (Biblia, Tradycja, nauczanie Kościoła).

Tematyka encyklik obejmuje sferę najistotniejszych spraw boskich (wyjaśnienie i interpretacja najważniejszych dogmatów - obraz Boga Trójosobowego i Matki Bożej) oraz szczególnie niepokojących spraw ludzkich (wizja współczesnego świata i człowieka). Papieskie widzenie rzeczywistości ziemskiej i transcendentnej, emocjonalnie zaksjologizowane, uzależnione od doktryny Kościoła Katolickiego cechuje racjonalność i zarazem ekspresyjność, emocjonalność i intensywność formułowanych ocen i sądów wartościujących.

Zaprezentowane przeze mnie wyznaczniki gatunkowe encyklik warunkują istnienie następujących cech stylistycznych:

- naukowych: logiczności, precyzyjności, abstrakcyjności/transcendentności, spójności, intertekstualności (mającej również wymiar perswazyjny), obiektywizmu, komunikatywności, oficjalności;
- perswazyjnych, katechetyczno-kaznodziejskich: subiektywizmu, emocjonalności, ekspresyjności, apelatywności, parenetyczności/dyrektywności, interakcyjności, dialogowości, aksjologizacji, retoryczności (figuratywności, ozdobności, metaforyczności).

Przedstawione wyżej wyniki podjętych przeze mnie badań upoważniają do uznania encyklik Jana Pawła II za gatunek złożony i niejednorodny i określenia ich mianem **naukowo-kaznodziejskiej katechezy w formie listu**.

5. Omówienie pozostałych osiągnięć naukowo-badawczych.

Poza problemem statusu genologicznego encyklik Jana Pawła II, któremu poświęcony został zaprezentowany wyżej cykl opracowań, w centrum moich zainteresowań badawczych znajdują się: **1) zagadnienie metatekstu w różnych odmianach funkcjonalnych polszczyzny oraz 2) zagadnienie mechanizmów perswazji i manipulacji w prasie.**

5.1. Metatekst w różnych odmianach funkcjonalnych polszczyzny

Funkcją metatekstową wyrażeń językowych (głównie konstrukcji syntaktycznych) interesowałam się od początku mojej pracy zawodowej. Szczególnie interesujące (bardzo zróżnicowane funkcjonalnie i poddające się precyzyjnej typologii) okazały się operatory metatekstowe funkcjonujące w specjalistycznej i teoretycznej odmianie stylu naukowego, w języku nauk ścisłych, formalno-przyrodniczych: matematyki, fizyki i chemii.

Pierwsze swoje trzy artykuły naukowe (wydane przed doktoratem) poświęciłam funkcjonalno- semantycznej analizie metafrazemów w postaci parenetycznych wypowiedzeń wprowadzanych polifunkcyjnym leksemem „jak” (*Wybrane metafrazy i ich funkcje* – poz. II.2.1), opisowi oznajmień imiesłowowych pełniących funkcję metatekstową (*Oznajmienia*

imiesłowowe jako operatory metatekstowe – poz. II.2.2) oraz omówieniu wyrażeń metatekstowych sygnalizujących relacje intertekstualne (*Metatekstemy wskazujące na relacje intertekstualne* – poz. II.2.3).

W kolejnych publikacjach prezentowałam i analizowałam metatekstemy o modalnej funkcji pewności oraz metatekstemy o modalnej funkcji możliwości (*Metatekstemy charakteryzujące wprowadzane treści pod względem epistemicznym* – poz. II.2.4), a także metatekstemy wartościujące (*Metatekstemy podkreślające ważność wprowadzanych informacji* – poz. II.2.6), wśród których wyróżniłam konstrukcje z predykatami powinnościowymi (deontycznymi), konstrukcje imperatywne oraz konstrukcje stricte wartościujące. .

Zwieńczeniem moich zainteresowań problemem metatekstowości stało się opublikowanie (dotowane przez Komitet Badań Naukowych) w 2004 roku monografii *Metatekstemy w języku nauk ścisłych*, (poz. II.1.1) stanowiącej przereklamowaną i rozszerzoną wersję rozprawy doktorskiej, obronionej w 2001 roku.

Wymieniona monografia jest pierwszą w literaturze językoznawczej próbą systematycznego opisu wyrażeń metatekstowych, a zarazem pierwszym opracowaniem problemu metatekstu w języku nauk ścisłych.

Podstawowym celem książki, sytuującej się w obrębie pragmatycznej teorii tekstu, jest analiza metatekstowych konstrukcji (ze szczególnym uwzględnieniem funkcji dla nich typowych, pełnionych przez nie w procesie komunikacyjnym, w jego akcie nadawczym, w relacjach nadawca-odbiorca, nadawca-tekst), występujących w języku nauk ścisłych, ujmowanym i traktowanym jako odmiana funkcjonalna polszczyzny, z pominięciem jego rozwarstwienia stylistycznego i gatunkowego. Obszar obserwacji (ze względu na częstość i różnorodność tego typu operacji tekstotwórczych) ograniczony został do metatekstu eksplicytnego, wyrażanego środkami składniowymi. Materiał egzemplifikacyjny zaczerpnięto z tekstów z dziedziny matematyki, fizyki i chemii, reprezentujących specjalistyczną, teoretyczną odmianę języka naukowego (język naukowy sensu stricto, służący do wzajemnego porozumiewania się specjalistów z danej dziedziny nauki). Ogółem przebadano 300 tekstów, stanowiących zamkniętą i autonomiczną całość, wydanych w 22 pozycjach zbiorowych i zajmujących łącznie 6200 stron.

Podstawę teoretyczno-metodologiczną pracy stanowią wyniki badań tekstologicznych nad metatekstem przeprowadzone przez m.in. Annę Wierzbicką, Witolda Maciejewskiego, Stanisława Mikołajczaka, Macieja Kawkę, Kazimierza Ożoga, Janinę Labochę i Annę Starzec.

Podjęwając się trudnego zadania systematycznego opisu metatekstów, wychodzę z założenia, że metatekst jest najbardziej podstawowym mechanizmem spójności logicznotreściowej i pragmatycznej, jest tym elementem wypowiedzi, w którym najbardziej eksplicytnie wyrażona jest intencja nadawcy i jego zamiar komunikacyjny. Wyrażenia metatekstowe są mocno obciążone illokucyjnie, stanowią specyficzny układ sterujący odbiorem. Ich występowanie w określonym tekście jest wyraźnym przejawem jego interakcyjności i dialogowości.

Metatekst definiuję jako kategorię tekstową, silnie nacechowaną pragmatycznie, jako element naddany tekstu, funkcjonujący z woli nadawcy w jego drugiej linii, równoległej do linii tekstu przedmiotowego, informujący o sposobie organizacji tekstu lub będący swoistym, szeroko pojętym komentarzem do zawartości głównej wypowiedzi. Komentarz ten może przyjąć formę szczegółowej informacji o strukturze problemowej wypowiedzi lub może być

interpretacją (oceną, wartościowaniem, charakterystyką prawdziwościową) zawartości semantycznej tekstu głównego.

W omawianej monografii dokonuję funkcjonalnej klasyfikacji wyrażeń metatekstowych i wyróżniam, a następnie w poszczególnych rozdziałach szczegółowo analizuję, następujące ich grupy:

- metatekstemy wskazujące na relacje intertekstualne (wprowadzające przytoczenie, wprowadzające wnioski wpływające z kontekstu komunikacyjnego, ustalające/przywołujące wspólną wiedzę nadawcy i odbiorcy, odsyłające do kontekstu komunikacyjnego);
- metatekstemy wskazujące na relacje wewnątrztekstowe (występujące w ramie tekstu, wskazujące na relacje w ciągu linearnym – anaforyczne i kataforyczne);
- metatekstemy akcentujące przebieg rozumowania (sygnalizujące problem aktualnych rozważań, sygnalizujące wprowadzanie założeń, wprowadzające efekty badań i rozważań);
- metatekstemy wprowadzające przeformułowanie (wprowadzające wypowiedź tożsamą znaczeniowo lub zbliżoną do treści wypowiedzi podlegającej parafrazowaniu, wprowadzające uogólnienie, wprowadzające uszczegółowienie, wprowadzające wyjaśnienie);
- metatekstemy charakteryzujące wprowadzane treści pod względem epistemicznym (metatekstemy o modalnej funkcji pewności, metatekstemy o modalnej funkcji możliwości);
- metatekstemy podkreślające ważność wprowadzanych informacji).

Zaprezentowana wyżej monografia zamyka moje badania dotyczące wyrażeń metatekstowych występujących w tekstach nauk ścisłych. Tematem kolejnych publikacji należących do omawianego problemu badawczego stały się metatekstemy funkcjonujące w prasie dla dzieci oraz metatekstemy występujące w encyklikach Jana Pawła II. Artykuły dotyczące drugiej z wymienionych grup wyrażeń metatekstowych zostały włączone w obręb przedstawionego do oceny cyklu opracowań.

W pracy *Metatekstemy i ich funkcje w czasopiśmie dla dzieci* (poz. II.2.5) dowodzę, że analizowane formuły metatekstowe pełnią szczególną rolę w konstruowaniu tekstu przeznaczonego dla dziecięcego odbiorcy, tekstu ciekawego, przyciągającego uwagę, jasnego i zrozumiałego. Ich główne funkcje to: a) informowanie o strukturze wypowiedzi (głównie o jej początku i temacie), b) nawiązywanie i utrzymywanie kontaktu z czytelnikiem, c) wartościowanie wprowadzanych informacji i podkreślanie ich ważności, a tym samym pobudzanie uwagi odbiorcy, podtrzymywanie jego zainteresowania, d) likwidacja barier komunikacyjnych, zmniejszanie dystansu między nadawcą a odbiorcą, e) utrzymywanie odbiorcy w ciągłej gotowości do odbioru przekazywanych treści.

5.2. Perswazja i manipulacja w prasie.

Językowe mechanizmy perswazji, a szczególnie manipulacji, obecne w prasie, stały się przedmiotem moich rozważań w czterech artykułach wydanych w latach 2007-2010. Materiału egzemplifikacyjnego do wszystkich artykułów dostarczyły teksty publicystyczne zamieszczone w latach 2006-2008 na łamach katolicko-narodowego czasopisma „Nasz Dziennik”.

W pierwszym z artykułów (*Manipulacja i perswazja w prasie* – poz. II.2.7) w sposób ogólny nakreśliłam najbardziej typowe dla manipulacji procesy oraz charakteryzuję ich językowe realizacje. Samą manipulację definiuję jako specyficzną technikę perswazyjną,

polegającą na niejawnym, nierzetelnym doborze informacji i środków językowych, przeprowadzoną w celu odpowiedniego sterowania opinia publiczną i narzucania jej określonego punktu widzenia. Do najważniejszych mechanizmów manipulacyjnych widocznych w badanych tekstach zaliczam: kreację rzeczywistości opartą na opozycji „my”- „oni”, często ukazywaną w konwencji walki dobra ze złem, Boga z szatanem, silną emocjonalną aksjologizację, epatowanie wartościami (pozytywnymi w „naszym” świecie, zdecydowanie negatywnymi w świecie „onych”), narzucanie (bezalternatywny odbiór) interpretacji rzeczywistości oraz technikę deprecjacji i dyskredytacji wrogiego świata.

Kolejne publikacje należące do omawianego problemu badawczego zawierają szczegółową analizę technik manipulacyjnych zaobserwowanych przeze mnie w analizowanych tekstach.

Głównym celem artykułu *Dyskredytacja jako narzędzie walki z przeciwnikiem politycznym (na podstawie „Naszego Dziennika”* (poz. II.2.8) jest wyodrębnienie i opis językowych mechanizmów dyskredytacji. Jak wykazały przeprowadzone przeze mnie analizy, w badanym piśmie stosuje się różne jej formy: imputację (a więc posądzanie, przypisywanie czegoś), przekreślanie dorobku (jego brak, a nawet żalność) oraz kwestionowanie czyichś zdolności poznawczych, inteligencji i wiedzy. Przeciwnika dyskredytuje się ideowo, moralnie, prawnie i wulgarno-ekonomicznie.

Przedmiotem językoznawczego opisu w artykułach *Media o mediach – obraz „Gazety Wyborczej”* w „Naszym Dzienniku” (poz. II.2.9), *Obraz mediów* w „Naszym Dzienniku” (poz. II.2.11) uczyniłam językowe sposoby tworzenia wizji „naszych” (związanych z o. Tadeuszem Rydzykiem) i „wrogich” mediów (TVN, „Gazeta Wyborcza”, „Wprost”, „Newsweek”, „Polityka”, „Tygodnik Powszechny”, „Więź”, „Znak”). Analiza materiału egzemplifikacyjnego pozwoliła mi stwierdzić, że kreowany w „Naszym Dzienniku” obraz mediów, odzwierciedlający uproszczoną binarną kategoryzację świata, to obraz niezwykle sugestywny, oddziałujący silnie na emocje. Wielką rolę w tworzeniu wizji współczesnej rzeczywistości medialnej odgrywa emocjonalna aksjologizacja przedstawianych zjawisk, faktów i osób. Oceny i sądy są jednoznaczne, zdecydowanie negatywne, bezwzględnie potępiające, gdy chodzi o media należące do wrogiego świata, apoteozujące, gdy mowa o Radiu Maryja i Telewizji Trwam. W badanych tekstach zaobserwować można epatowanie i bombardowanie wartościami. Wartościowanie jest apodyktycznie narzucane. Argumentacja emocjonalna wygrywa z argumentacją racjonalną.

Z analiz przeprowadzonych w omawianych artykułach wynika, że w kształtowaniu na łamach „Naszego Dziennika” negatywnego, zniekształconego, oddziałującego na emocje wizerunku wrogiego świata podstawową rolę odgrywają: a) leksemy wartościujące silnie nacechowane emocjonalnie (eskalujące emocje), dosadne potoczmy, etykiety, inwektywy, obelgi, waloryzujące peryfrazy, porównania i metafory (głównie wojny, żywiołu i choroby), b) wypowiedzi ironiczne, przejawskrawienia, uproszczenia, insynuacje, niedomówienia oraz trywialna argumentacja).

Oprócz omówionych wyżej opracowań należących do wskazanych kręgów tematycznych opublikowałam jeszcze artykuł poświęcony zagadnieniu lokalnych urbochrematonimów - *Nazwy lokali gastronomicznych w Rzeszowie*, (poz. II.2.10). Jego głównym celem jest językowa analiza nazw cukierni, kawiarni, restauracji, zajazdów, pubów, barów i klubów muzycznych działających w Rzeszowie i powiecie rzeszowskim. Analiza

materiału badawczego (240 nominacji) pozwoliła mi wyodrębnić trzy grupy nazw: a) nazwy powstałe w wyniku transonimizacji (antroponimiczne: *Małgorzatka, U Janusza, Łakocie u Basi, Frida*, toponimiczne: *Galicja, Atlantyck*, metonimiczne: *Olimp, Muza, Feniks*), b) nazwy powstałe w wyniku onimizacji (nazwy kulinarne: *Krokiecik, Keks*), nazwy przyrodnicze, geograficzne, astronomiczne i matematyczne: *Skorpion, Laguna, Galaktyka, Kwadrat*, nazwy osób i środowisk: *Bohema, Grzesznicy*, nazwy miejsc: *Terminal, Folwark, Dworek*, nazwy związane z kulturą antyczną: *Odeon, Maraton, Atrium*), c) nazwy powstałe w wyniku kreacji słowotwórczej: *Balamex, Krispol, Guz-Pol, An-Gut*.

Na druk oczekują dwie publikacje: wspomniany wcześniej artykuł *Formuły metatekstowe podkreślające przebieg argumentacji w encyklikach Jana Pawła II* oraz praca *Godność i powołanie kobiety w nauczaniu Jana Pawła II*, poświęcona językowej kreacji papieskiego obrazu kobiety.

5.3. Realizowane i przygotowywane projekty badawcze oraz publikacje

Uzupełnieniem, wielostronnym rozwinięciem i uszczegółowieniem badań przedstawionych w zaprezentowanym cyklu opracowań jest przygotowywana przeze mnie autorska monografia „*Do wszystkich ludzi dobrej woli*”. *Encykliki Jana Pawła II. Studium genologiczne*, będąca, podobnie jak wspomniana seria artykułów, efektem mojego zafascynowania językiem i strukturą encyklik oraz zawartym w nich nauczaniem dogmatycznym, moralnym i społecznym polskiego papieża.

Praca składa się z dwóch części. Pierwsza, teoretyczno-metodologiczna, obejmująca trzy rozdziały, zawiera: omówienie podstawowych pojęć genologii lingwistycznej (gatunku, dyskursu, stylu i tekstu), prezentację najważniejszych badań filozoficznych, teologicznych i językoznawczych dotyczących języka religijnego i gatunków religijnych oraz przedstawienie roli encyklik w historii i nauczaniu Kościoła katolickiego.

Część druga pracy, analityczna, obejmuje cztery rozdziały. W pierwszym, dotyczącym aspektu strukturalnego encyklik, wykazuję związek istniejący między istotą i funkcją kościelnego przepowiadania a strukturą analizowanych dokumentów kościelnych, opisuję ich genologiczną złożoność oraz prezentuję wzorzec strukturalny gatunku i jego elementy. Następnie prezentuję i analizuję modele poszczególnych segmentów oraz ich tekstowe realizacje. Przedmiotem opisu stają się składniki inicjalne, tekst zasadniczy o trójdzielnej budowie, konstytuowany przez trzy semantyczno-funkcjonalne części: część doktrynalno - fundamentalną, doktrynalno – współczesną i formacyjno - duszpasterską, a także składniki finalne.

Drugi rozdział części analitycznej pracy to omówienie aspektu pragmatycznego encyklik. Przedmiotem językoznawczej analizy stają się następujące zagadnienia: obraz nadawcy i odbiorcy (ludzkiego i transcendentnego), relacje nadawczo-odbiorcze, perswazyjność encyklik i jej dwie zasadnicze odmiany. Znacząca część rozdziału to prezentacja i opis różnorodnych sposobów perswazyjnego oddziaływania zaobserwowanych w badanych tekstach.

Rozdział trzeci, *Wierność Bogu i człowiekowi - aspekt poznawczy encyklik*, rozpada się na dwie konstytutywne części. Rozważania zawarte w pierwszej, *Wokół spraw boskich*, koncentrują się na wykreowanym w encyklikach obrazie świata transcendentnego, a więc

obrazie Boga Trójjedynego oraz obrazie Matki Bożej. Część druga, *Wokół spraw ludzkich, poświęcona* zostaje omówieniu zagadnień związanych z językową kreacją obrazu współczesnego świata, człowieka, jego godności oraz pracy traktowanej jako podstawowy wymiar ludzkiego bytowania na ziemi. W tej części również analizowana jest także papieaska wizja Kościoła i jego zadań względem człowieka.

Rozdział ostatni, podsumowujący, to zebranie i omówienie cech stylowych encyklik Jana Pawła II (cech motywowanych strukturalnie, pragmatycznie i wynikających z genezy użytych środków) oraz scharakteryzowanie na tej podstawie stylu gatunkowego tych oficjalnych dokumentów kościelnych.

W niedalekiej przyszłości chciałabym także podjąć pracę nad klasyfikacją i funkcjonalnym opisem zebranego materiału egzemplifikacyjnego, obejmującego wyrażenia metatekstowe występujące w oficjalnych dokumentach kościelnych Jana Pawła II, m.in. w adhortacjach, encyklikach i konstytucjach apostolskich. Wyniki moich badań chciałabym przedstawić w monografii *Metatekst w pismach Jana Pawła II*.

5.4.Działalność dydaktyczno-organizacyjna i popularyzatorska

Ważne miejsce w mojej działalności zawodowej zajmuje dydaktyka. W ciągu wszystkich lat swojej pracy prowadziłam zajęcia dydaktyczne na kierunkach: filologia polska, polonistyka stosowana, filologia angielska, dziennikarstwo i komunikacja społeczna. Były to: a) wykłady monograficzne (*Metatekst w języku naukowym, Metatekst w języku religijnym*), b) wykłady kursowe (gramatyka języka polskiego oraz gramatyka praktyczna języka polskiego z elementami kultury języka, c) ćwiczenia i konwersatoria (gramatyka języka polskiego, gramatyka praktyczna języka polskiego z elementami kultury języka, gramatyka języka polskiego dla lektorów, metodologia badań językoznawczych, leksykologia i leksykografia, stylistyka praktyczna, lingwistyka tekstu, podstawy tekstologii, językowa i stylistyczna analiza tekstu, kultura języka, język wypowiedzi dziennikarskiej, język w relacjach społecznych, komunikacja w Internecie, techniki perswazji, językowe przygotowanie tekstów, podstawy korekty i adiacji tekstów, d) warsztaty (warsztat polonisty, warsztat krótkich form prasowych). Od wielu lat przeprowadzam egzamin z gramatyki opisowej języka polskiego. W trakcie mojej pracy prowadziłam także proseminaria, seminaia magisterskie i licencjackie. Ich problematyka obejmowała następujące różnorodne zagadnienia: językowy obraz świata w baśniach i w tekstach Jana Pawła II, w prasie i utworach literackich, leksyka potoczna w różnych odmianach polszczyzny, onomastyka Rzeszowa i Podkarpacia, nazwiska i przezwiska rzeszowskich studentów, frazeologia języka polskiego, (np. sportowa, kulinarna), innowacje frazeologiczne, gatunki użytkowe i religijne, wykładniki spójności tekstu w różnych typach wypowiedzi. W czasie swojej pracy zawodowej byłam promotorem osiemnastu prac magisterskich i dwudziestu pięciu prac licencjackich, zrecenzowałam czterdzieści prac licencjackich.

W czerwcu 2018 roku zostałam powołana na promotora pomocniczego w przewodzie doktorskim mgr Barbary Dudek. Praca doktorska *Językowy obraz cierpienia w nauczaniu Jana Pawła II* pisana jest pod kierunkiem dr hab. prof. UR Bożeny Taras.

Przez wiele lat prowadziłam zajęcia z gramatyki opisowej języka polskiego i ćwiczenia leksykalne w Centrum Kultury i Języka Polskiego dla Polaków z Zagranicy i Cudzoziemców

„Polonus”. Tam też kilkakrotnie byłam członkiem komisji egzaminacyjnej przeprowadzającej egzaminy końcowe.

W trakcie mojej zawodowej działalności prowadziłam również zajęcia z fonetyki artykulacyjnej oraz z wiedzy o języku na Podyplomowym Studium Logopedii Korekcyjnej prowadzonym przez UMCS Lublin. Wykładałam także fonetykę artykulacyjną i prowadziłam z niej ćwiczenia na studiach podyplomowych z zakresu logopedii organizowanych przez Instytut Filologii Polskiej UR. Moja praca dydaktyczna była wysoko oceniana przez studentów i słuchaczy.

W ramach współpracy Instytutu Filologii Polskiej UR z Zespołem Szkół Ogólnokształcących w Strzyżowie prowadziłam zajęcia z gramatyki opisowej języka polskiego.

Wielokrotnie brałam udział w egzaminach wstępnych jako egzaminator z wiedzy o języku i gramatyki opisowej, dwukrotnie byłam członkiem i Komisji Rekrutacyjnej przyjmującej na studia według nowych zasad (nowa matura), uczestniczyłam w pracach zespołu przygotowującego dokumentację nowego kierunku studiów – dziennikarstwa i komunikacji społecznej, opracowywałam sylabusy dla nowych specjalności i do nowych przedmiotów, byłam opiekunem praktyk na specjalności nauczycielskiej, dziennikarskiej i edytorsko-medialnej, dwukrotnie sprawowałam funkcję opiekuna roku, uczestniczyłam także w pracach przy wprowadzaniu danych do elektronicznego systemu *Wirtualna Uczelnia UR*.

Od 1991 roku jestem członkiem Towarzystwa Miłośników Języka Polskiego Oddziału w Rzeszowie, a od kilkunastu lat członkiem jego zarządu (przewodniczącą Komisji Rewizyjnej).

Iluszuła Gajewska